

Memlûk – Çağataylı İlişkilerine Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler *Some Findings and Evaluations on the Mamluks and the Chagataids Relations*

Kazım UZUN

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kazim.uzun@ege.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-0302-5863

Özet

Moğolların batı yönlü ilerleyişleri Ortadoğu'da köklü değişikliklere sebep oldu. Deşt-i Kıpçak sahasında Altın Orda Devleti'nin ve İran merkezli olarak da İlhanlı Devleti'nin kurulması bu değişimlerin başında geliyordu. İlhanlıların bu ilerleyişini ancak Memlûkler 1260 yılında Ayn Câlut'ta durdurabildiler. Ne var ki, takip eden yaklaşık yarım yüzyılı aşkın süreçte İlhanlıların Azerbaycan, Anadolu ve Suriye'de hâkim olma gayretleri devam etti ve Memlûklere karşı saldırgan tutumlarında herhangi bir değişiklik olmadı. Bununla birlikte, İlhanlılar kendi soydaşları ve aynı zamanda sınır komşuları olan Altın Orda ve Çağataylılar ile de mücadele halindeydiler. İlhanlıların diğer sınır komşuları ile düşmanca ilişkileri Memlûkleri, Altın Orda, Çağataylılar ve hatta Anadolu Selçukluları ile doğal birer müttefik adayı haline getiriyordu. Sultan Baybars dönemin büyük güçlerinden ve Müslüman bir lidere sahip Altın Orda Devleti ile ilişkiler tesis ederek bunları geliştirmeyi başardı. Bununla birlikte, Çağataylıların da bölgenin etkili güçlerinden biri, İlhanlılarla sınır komşusu ve aynı zamanda mücadele halinde olmaları Memlûkleri onlarla da diplomatik ilişkiler kurma yönünde teşvik etti. Nihayet Memlûklerin, bir süre Çağataylıların üst hâkimi pozisyonunda bulunan Kaydu ve sonra Çağatay hanları ile ilişkilerine dair kayıtlar kaynaklara yansımıştır. Bu çalışma söz konusu kayıtları ortaya koyma ve aynı zamanda bunları dönemin konjonktürüne uygun düşen bir bağlamda değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Memlûkler, Çağataylılar, Kaydu, İlhanlılar, Altın Orda

Abstract

The westward advance of the Mongols caused radical changes in the Middle East. The establishment of the Golden Horde State in the Desht-i Qipchaq area and the Ilkhanate State based in Iran were at the forefront of these changes. The Ilkhanids could not be stopped until 1260 when the Mamluks could hinder their advance in Ain Jalut. However, in the following half-century, Ilkhanids' efforts to dominate Azerbaijan, Anatolia and Syria continued, and there was no change in their aggressive policy towards the Mamluks. The Ilkhanids also were at war with their own kinsmen, as well as their northern and eastern border neighbors, the Golden Horde and the Chagataids. The hostile stance of the Ilkhanids towards their other border neighbors set the Mamluks natural candidates of allies for the Golden Horde, the Chagataids and even the Anatolian Seljuks. Sultan Baybars succeeded in establishing and developing relations with the Golden Horde state, which was among of the great powers of the time under the reign of a Muslim leader. In addition, the Chagataids were also among the influential powers in the region, bordering the Ilkhanids and they were in conflict with them which encouraged the Mamluks to establish diplomatic relations with them as well. The accounts of the Mamluks' relations with Qaidu, who were the de facto

ruler of the Chagataids for a while, and Chagatai khans were reflected in the sources. This study aims to reveal these accounts and at the same time study them in a context to investigate the period.

Keywords: *The Mamluks, The Chagataids, Qaidu, The Ilkhanids, The Golden Horde*

XIII. yüzyılın ortaları Anadolu, Suriye, Mısır, Irak, İran, Azerbaycan ve Deşt-i Kıpçak sahasını etkileyen önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreçti. Uzun ve daha kısa geçmişe sahip ve gerek bölge gerekse dünya tarihi açısından önemli bazı siyasi teşekküller artık ömürlerini tamamlayarak tarih sahnesinden çekilirken onların yerini yeni başka unsurlar alıyordu. Bu geniş sahadaki değişimin temel sebeplerinden birisi, belki birincisi Moğolların batı yönlü ilerleyişiyle alakalıydı. Bu ilerleme Deşt-i Kıpçak sahasından başlamak üzere Azerbaycan, Anadolu, İran ve Irak'a doğrudan tesir ederek İslâm dünyasındaki durumu köklü şekilde etkiledi ve değiştirdi.

İşaret edilen geniş coğrafyadaki etkilerden farklı olarak ve fakat takriben aynı tarihlerde Mısır, Suriye ve Anadolu'nun belli bir kısmında tesirli olacak mühim bir hadise gerçekleşiyordu. Eyyübî askerî sistemi içerisinde özel bir güç olarak yetiştirilen, zamanla sayıları artan ve etkili pozisyonlara gelerek bir anlamda devletin esas gücünü teşkil eden memlûkler Eyyûbîlere son vererek Mısır'da kendi isimleriyle anılacak devletlerini kurdular. Takip eden yaklaşık on yıllık süre içerisinde Memlûkler iktidarlarını güçlendirecek önemli adımlar attılar. Bu sırada henüz hiç kimsenin durdurmayı başaramadığı Moğolları 1260 yılında Ayn Câlût mevkiinde yenmeleri Memlûkler açısından aynı zamanda yeni bir misyonun üstlenilmesi ve bir liderlik deklarasyonuydu (savaşla ilgili olarak bkz. Özbek, 2002, s. 127-33). Aynı yıl Baybars'ın tahta çıkışı ve onun takip ettiği politikalar sayesinde ise devlet her anlamda daha güçlü bir noktaya ulaştı ve Memlûk Devleti İslâm dünyasının yeni lider siyasi gücü olarak kendi pozisyonunu inşa ve tahkim etti.

Mısır ve Suriye'de iktidarlarını güçlü bir şekilde tesis ettikten ve Moğolları yenilgiye uğrattıktan sonra Memlûkler Sultan Baybars'ın iktidarıyla birlikte devletlerarası arenada yeni ve etkili bir oyun kurucu olarak yükselmeye başladılar. Bu süreçte, Sultan Baybars'ın Altın Orda ile kurduğu münasebetler ve bunların ifade ettiği anlam kıymetlidir. Temelde İlhanlı karşıtı bir cephe oluşturma söylemine dayanmakla birlikte, bu politika diğer devletlerle münasebetlerde de belirleyici derecede etkili olmuştur. Aynı siyaset Memlûk, Altın Orda ve İlhanlı üçgenindeki gelişmelere bağlı olarak Bizans İmparatorluğu ile kurulan ilişkilere tesir etmiş ve zaman zaman belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Keza söz konusu çok yönlü münasebetlerin Anadolu Selçuklularıyla ilişkileri belirli oranda etkilediği, dolayısıyla da Anadolu üzerinde yansımalarının varlığı malumdur. Bu bağlamda Memlûklerin kuzeydeki (Deşt-i Kıpçak ve Orta Asya) devletlerle münasebetlerinde yoğun ilişki içinde buldukları ve bir

anlamda müttefik oldukları taraf Altın Orda'dır. Bununla birlikte, sınırlı kayıtlara rağmen Memlûklerin Çağataylılar hâkimiyetindeki bölgeye de kayıtsız kalmadıkları anlaşılmaktadır. İlgili husustaki tarihi veri bütünlüklü bir resim ortaya koymaya imkân vermez, ancak sınırlı da olsa bu kayıtlar ilgili dönemin konjonktürü bağlamında değerlendirildiğinde fikir verecek ölçüde bir manzara sunar. Bu çalışmada işaret edilen amaca yönelik olarak Memlûklerin Çağataylılarla ve bir süre, Çağatay Ulusu'nun üst hâkimi pozisyonunda bulunan Kaydu ile ilişkileri tespit ve tetkik edilmiştir.

Malum olduğu üzere Cengiz Han henüz ölmeden önce ülkesini ve askerini oğulları arasında pay etmiş ve dört kısma ayırmıştı. Genel hatlarıyla, bu paylaşım kapsamında Deşt-i Kıpçak ve batıya doğru gidebildikleri sınıra kadar uzanan saha Cuci Ulusu'na bırakılırken, Maverâünnehr'i de içine alacak şekilde Orta Asya Çağatay Ulusu'na verilmişti (Cüveynî, 2013, s. 95; Morgan, 2001, s. 112-4). Bununla birlikte, Möngke'nin 1251 yılında Moğol büyük hanı olmasından kısa süre sonra, kardeşi Hülegü'yü İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu ele geçirmek üzere görevlendirmesi ve Hülegü'nün 1256 yılında İlhanlı Devleti'ni kurmasının ardından sınır hatları yeniden şekillendi. İlhanlı Devleti İran merkezli olarak kurulmuş olmakla beraber Irak'ın ve Anadolu'nun önemli bir kısmını da doğrudan veya dolaylı şekilde hâkimiyeti altına almıştı. Buna rağmen, son halde İlhanlılar ve komşularının durumu şu şekilde özetlenebilir. Batı yönünde, Mısır ve Suriye'de Memlûkler hâkimdi ve Memlûkler İlhanlıları mağlup etmeyi başarmış tek gücü (Sağlam, 2018, s. 83-157; Kanat, 2001, s. 31-45). Kuzeyde Altın Orda Devleti bulunuyordu ve Kafkas hattını tutmalarının yanı sıra Azerbaycan bölgesinde hak iddia ediyorlar ve bu iddianın bir gereği olarak zaman zaman İlhanlılarla çetin savaşlar yapmaktan çekinmiyorlardı. Keza Herevî'nin kaydını (Herevî, 1383, s. 260-72; Khelejani, 2013, s. 56) Altın Orda'nın hak iddialarının Azerbaycan ile sınırlı olmadığı şeklinde okumak mümkün ise de İlhanlıların İran'da güçlü bir hâkimiyet tesis etmeleri muhtemeldir ki, söz konusu iddiaların Azerbaycan'da yoğunlaşmasına sebep oldu. Nihayet, sebebi ne olursa olsun kesin olan husus batı hattının ardından İlhanlıların kuzey sınırında da güçlü bir düşmanın var olduğuydu. İlhanlıların kuzeydoğu ve doğu sınırındaki komşuları ise Çağataylılar'dı. Çağataylıların hâkimiyet sahaları Maverâünnehr'i kapsayacak noktaya ulaştıktan sonra Ceyhun Nehri genel anlamda İlhanlılar ve Çağataylılar arasındaki sınırı temsil eder hale geldi. Bununla birlikte, sonraki tarihlerdeki gelişmelere bağlı olarak Horasan bölgesi İlhanlılar ve Çağataylılar arasında ihtilafli bir bölge haline gelecekti. Çeşitli tarihlerde örnekleri görüldüğü üzere, Çağataylılar İlhanlıların diğer sorunlu sınır hatlarında, bir başka ifadeyle Suriye veya Azerbaycan taraflarında savaş veya mücadele halinde olmaları durumunda bunu bir fırsata dönüştürmek isteyerek Horasan bölgesine nüfûz etmeye çalışmışlardı. İlhanlıların bu girişimlere mukabele edebilmeleri bir yana, Çağataylıların mezkûr politikası İlhanlıları, doğu sınırları noktasında her zaman

olmasa da genellikle dikkatli olmak zorunda bırakıyordu ki, tabii olarak bu durum onların, diğer mücadele hatlarında ellerini zayıflatan bir netice üretiyordu. Dolayısıyla, farklı sebep ve dayanaklarla ilgili olsa da, Azerbaycan bölgesinin İlhanlı ve Altın Orda devletleri arasında sorun oluşturmaya benzer şekilde, Horasan da İlhanlılar ve Çağataylılar arasında bir ihtilaf sebebi teşkil ediyordu. Nihayet, zikredilen bu devletlerin zaman zaman uzlaşmaya vardıkları veya bazı antlaşmalar yaptıkları malum olmakla beraber, bunların kısa ömürlü olmaktan öteye geçemediklerini ifade etmek gerekir. Hülasa burada tasvir edilen durumdan da anlaşılacağı üzere, İlhanlıların sınır hatlarının büyük bölümü çeşitli sebepler dolayısıyla sorun yaşadıkları devletlerce çevrelenmişti.

Memlûk – Altın Orda yakınlaşmasını teşvik eden temel sebeplerden birinin Altın Orda ve İlhanlılar arasındaki tarihî düşmanlık (İbn Vâsıl, 1884, s. 70-1; Ebü'l-Fedâil, 1982, s. 445) ve her iki devletin de Azerbaycan bölgesinin sahipliği iddiası (Reşîdüddin, 2013, s. 67-8; el-Ömerî, 2010, s. 153-4; Remzî, 2002, s. 408; Vassâf, 1346, 27-8; Herevî, 1383, s. 260) olduğuna işaret edilmişti. Buna mukabil, Memlûklerin Altın Orda ile ilişkileri, İlhanlılara karşı ortak bir cephe oluşturma söylemi etrafında gelişmiş, tarafların (Memlûk – Altın Orda) diğer ekonomik ve sosyo-dinî münasebetlerinin de etkisiyle söz konusu ilişkiler bir ittifak noktasına ulaşmıştı. Bir başka ifadeyle, bu durum İlhanlıların batı ve kuzey yönünde birer düşmanı bulunduğu anlamına gelmekle kalmıyor, yeni gelişmeler neticesinde bu iki düşmanın iletişim halinde bulunmaları ve müttefik olmaları dolayısıyla daha tehlikeli bir hal alıyordu. Bu tehlike en net ifadesini Memlûk ve Altın Orda devletlerinin İlhanlılara karşı müşterek bir sefer düzenleme söyleminde bulur. Söz konusu söylem müttefiklerin birinin kuzeyden diğerinin ise güneyden ilerleyerek İlhanlılar üzerine yürüme planına dayanmaktadır ve taraflar arasındaki elçi teatilerinde defalarca dile getirilmiştir (Yûnînî, 1955, s. 195; Ebü'l-Fedâil, 1982, s. 452-3; İbnü'd-Devâdârî, 1960, s. 281; İbn Kesîr, 2015, 389; Uzun, 2021, s. 735-65; Uzun, 2022, s. 15-52). Böyle bir seferin hiçbir zaman düzenlenmemiş olmasına rağmen, tarafların söz konusu sefere ilişkin söylemi gündemde ve canlı tutmak suretiyle caydırıcı bir güç oluşturdukları bir gerçektir.

Memlûk – Altın Orda ilişkileri Baybars'ın tahta çıkışından kısa süre sonra, 660 (1261/1262) yılında Sultan'ın girişimleriyle başlamıştı. Sultan Baybars'ın taraflar arasındaki ilişkilerin tesisi ve güçlendirilmesine dönük gerek bu ilk girişiminde gerekse sonraki temaslarda her iki liderin de Müslüman oluşuna, bu durumun üzerlerine yüklediği sorumluluklara, düşmanın (İlhanlıların) ise *kâfirliğine*, keza halifenin ve hilafetin Kahire'deki varlığına özellikle ve pek çok kez vurgu yapması dikkat çekicidir. Son derece anlaşılır bu mesuliyet yükleyici referanslar tarafları yakınlaştırma potansiyeliyle birlikte, ortak düşmana karşı müşterek muhalif tavrı da tahkim edici bir mahiyet arz etmektedir. Memlûk – Altın Orda ilişkilerinin 1260'lı yıllarda gelişmeye başlaması ve aynı tarihlerde

İslâmiyet'in Çağatay hanları arasında yaygınlık kazanmaya başlamasının takip eden yıllardaki gelişmeler bakımından teşvik edici bir işlev görmüş olması muhtemeldir. Zira iktidarı oldukça kısa (altı ay) sürmüşse de İslâmiyet'i kabul eden ilk Çağatay şehzadesi Mübarekşah 1266 yılında hanlık makamına gelmeyi başarmıştı (Alan, 2016, s. 77). Onun ardından Çağatay Hanlığı'nı yöneten Barak Han (1266-1271) ise ölümünden bir süre önce İslâm'a geçmiş ve Sultan Gıyaseddin unvanını almıştı (Kafalı, 2005, s. 113).

Sultan Baybars'ın Altın Orda ile kurduğu temasın karşılık bulması ve bu süreçte İslâm dini ve İslâmî değerlerin bütünleştirici bir referans noktası teşkil edişinin muhtemel etkisiyle birlikte, Memlûklerin, bölgedeki bir diğer devlet olan ve İlhanlılarla kırılğan ilişkilere sahip Çağataylılara ilgisinin arttığını düşünmek makul görünüyor. Ne var ki bu tarihler aynı zamanda Moğolların kendi içerisinde mücadelelerin yoğun olduğu bir zaman dilimiydi. Bu sıralarda büyük kağanlık için mücadele veren Ögedey soyundan Kaydu, Barak Han'ın bir takım aşırı eylemleri dolayısıyla Çağatay Hanlığı üzerindeki tesirini arttırmıştı. Nihayet bu anlaşmazlığın çözümü için 1269 yılında Çağatay ve Ögedey ulusunun ileri gelenlerinin katılımıyla Talas ve Kencek merasında bir kurultay gerçekleştirildi. Kurultayın neticesinde *Maveraünnehr'in üçte ikisinin Barak'a, üçte birinin Kaydu ve Môngke Timur'a* verilmesi kararlaştırıldı (Reşîdüddin, 2013, s. 85-6). M. Kafalı'ya göre, alınan kararlar Çağatay Ulusu'nun artık Kağanlık Ulusu'nun değil, Kaydu Ulusu'nun üstün hâkimiyetine girdiği anlamına geliyordu (Kafalı, 2005, s. 109; ayrıca bkz. Alican, 2016, s. 165-6). Bununla birlikte, *Barak'ın askerlerinin otağı, mülkü, malı genişlemesi için, Amuderya'dan geçip İran'a asker sevk ederek Abaka'nın bazı memleketlerini ele geçirmesine* ilişkin bir uzlaşuya da varıldı (Reşîdüddin, 2013, s. 85-6). Kurultayda alınan kararlar Kaydu'nun artık Maveraünnehr'de daha etkili olacağı anlamına gelmekle kalmıyor, Çağataylıların, mezkûr karara istinaden muhtemel eylemleri sayesinde İlhanlıların hem Memlûkler hem de Altın Orda devletleri karşısındaki durumunu zayıflatma ihtimalini ortaya çıkarıyordu.

Memlûklerin Çağataylılarla ve Çağataylıların hâkimiyet sahasında üst bir otorite olarak Kaydu ile kurduğu irtibat öyle anlaşılıyor ki, Altın Orda ile kurulan ilişkilerden bağımsız değildir. Kaynaklardaki sınırlı veri Kaydu ve Çağataylılara gönderilen elçi ve mektupların Altın Orda'ya gönderilen heyetler eşliğinde bulduklarına ilişkin bir çıkarıma müsaade ediyor (Broadbridge, 2008, s. 50-62; Biran, 2019, s. 368-9) ki, bu aynı zamanda makul olan yöntem gibi görünmektedir. Nihayet Arapça kaynaklar Memlûklerin Kaydu ile kurduğu ilk teması 680 (1281/1282) yılına tarihlendirmektedir. Baybars el-Mansûrî, el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un tahta çıkışından (1279) sonra, bu yeni durumun bir gereği olarak cülûsunu diğer liderlere bildirmek için her yöne elçiler gönderdiğini ve bu vesileyle, *maşrık memleketlerindeki Tatarların meliki Kaydu'ya da bir elçi gönderdiğini ve kendi düşmanlarına [İlhanlılara] karşı onu*

tahrik ve amaçları doğrultusunda da teşvik ettiğini ifade etmektedir (Mansûrî, 1998, s. 209). Öyle anlaşılıyor ki, Memlûklerin kuzey ve doğuya ilişkin siyasetleri yalnızca dost Altın Orda ve düşman İlhanlılarla sınırlı olmayıp, bu dost-düşman siyaseti bağlamında gelişen daha geniş bir vizyona dönüktü.

Sultan Kalavun'un Kaydu'ya gönderdiği heyet ve haberler Memlûklerin İlhanlılarla sınırdaş bir diğer siyasi unsura yönelik ilgisini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil'in kayıtlarına yansıyan çok kısa bir malumat bu ilginin Sultan Kalavun zamanında değil, Sultan Baybars'ın iktidar döneminde başladığını düşündürecek veriyi sunmaktadır. Buna göre, müellif 707 (1307/1308) yılına ilişkin haberleri kaydederken Horasan'dan Hanbalık'a kadar uzanan yerlerin hâkimi olarak Kaydu'yu¹ ve Barak Han evladını zikreder. Bununla birlikte, Kaydu'nun Mısır hâkimi ile diplomatik ilişkilerinin olduğunu, ayrıca başının üzerinde, biri el-Melikü'z-Zâhir Sultan Baybars'a diğeri ise el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'a ait iki sancak taşıdığını ve söz konusu sancakların da bu iki Memlûk sultanı tarafından ona gönderildiğini bildirmektedir (Ebü'l-Fedâil, 1985, s. 631-32).

Sultan Baybars'ın Altın Orda ile ilişkiler tesis etme ve bunları mümkün olduğunca güçlendirme gayretleri malumdur. Her ne kadar, yukarıda zikredilen dışında özel bir kayıt şimdilik biliniyor değilse de Sultan'ın Çağatay Ulusu'nun üst hâkimi pozisyonundaki Kaydu ile de bir irtibat tesis etmiş olması takip ettiği dış siyaset ile uyumludur. Bununla birlikte, yakın tarihlerdeki diğer kayıtlar da Memlûk sultanı ve halifenin sancaklarına ilişkin haberlerin doğruluğu noktasında güçlendirici bir dayanak olarak kabul edilebilir. Sultan Kalavun'un, cülûsunu haber vermek üzere çeşitli liderlere elçiler gönderildiğine yukarıda değinilmişti. Elçilerin gönderildiği şehirlerden biri de Altın Orda'nın merkezi Saray'dı. Aynı tarihlerde Altın Orda tahtında da bir değişiklik yaşanması ve Töde Mönge'nin 1282 yılında hanlık makamına geçmesinden yaklaşık bir yıl sonra bu kez Altın Orda elçileri Kahire'deydi (Ağustos/Eylül 1283). Altın Orda Han'ı Müslüman olduğunu bildirmenin yanı sıra Sultan'dan Müslümanlara özgü bir lakap ve ayrıca din düşmanlarına karşı mücadele ederken istifade etmek üzere hem Sultan'dan hem de Halife'den birer sancak istiyordu (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 46, 143; Mansûrî, 1998, s. 234, 39; Nuveyrî, 2004, XXXI, s. 68; İbnü'l-Furât, 1942, s. 277; Makrîzî, 1936, s. 716; Uzun, 2021, s. 749). Dolayısıyla Sultan Baybars'ın Kaydu'ya sancaklar gönderdiğine ilişkin haberlerin doğruyu yansıtıyor olma ihtimali oldukça güçlüdür.² Tabii burada, Töde Mönge'nin talep ettiği ve

¹ Tarihlerde bir karışıklık veya haberlerin Mısır'a geç ulaşmış olma ihtimali dolayısıyla bir hata söz konusudur. Kaydu 1301 yılında ölmüştü.

² Broadbridge, Töde Mönge'nin hilafet sancakları istemesinin, her ne kadar Halife bu dönemde ev hapsinde olsa da bir zamanlar Baybars'ın yaptığı gibi Kalavun'a da meşruiyetini güçlendirmek için bir fırsat verdiğini, ancak Halife'nin sancaklarının Saray şehrine gönderilmiş olmasının pek muhtemel görünmediğini kaydediyor (2008, s. 62-3). Ancak, Kaydu özelinde olmakla beraber, Ebü'l-Fedâil'in kaydı söz konusu ihtimalin

Kaydu'ya (veya daha genel anlamda Çağataylılara) gönderilen sancakların aynı amaca hizmet etme zorunluluğunun olmadığı da ifade edilmelidir. Töde Möngke Müslüman bir lider olarak talep ettiği sancaklardan iç ve dış siyasette istifade etmeyi düşünmüş olabilir, bununla birlikte, Kaydu'ya gönderilenler Memlûk Sultanı'nın bölgedeki bir diğer büyük siyasi aktörle münasebet teşkil etmeye ve iktidarının temsiline dönük gayretinin yansımaları olarak anlaşılabilir. Her iki taraf açısından ortak olan durum ise sancakların talep edilmesi veya gönderilenlerin kabulünün bir tabiiyet meselesiyle ilgili olmadığıdır.

1283 yılında Kahire'ye gelenler, öyle anlaşılıyor ki, yalnızca Altın Orda elçileri değildi. Kaynaklar bir yıl sonrasına ilişkin haberler arasında Kaydu'nun elçilerinin geri döndüğünü ve onlarla birlikte, emir Seyfeddin Balaban el-Halebî ve Muzafferüddin Musa'nın elçi olarak Kaydu'ya ve başkalarına (Töde Möngke ve Nogay'a) gönderildiğini bildirmektedir. Ayrıca pek çok hediye ve armağanın da elçilerle birlikte gönderildiği yine haber verilen hususlardandır (İbnü'l-Furât, 1939, s. 1; Mansûrî, 1998, s. 239).

Ebü'l-Fedâil'in 707 (1307/1308) yılına dair yukarıda işaret edilen ve Kaydu'nun Mısır sultanı ile münasebetlerinin bulunduğu haberlerinin yanı sıra, Nuveyrî de Kaydu'nun iktidarının 709 (1309/1310) yılına kadar devam ettiğini bildirmektedir (Nuveyrî, 2004, XXVII, s. 254). Bir başka müellif ise 1315 yılı gelişmeleri arasında, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Kaydu'ya gönderdiği elçilerin geri döndüklerini ve onlarla birlikte Kaydu cihetinden elçiler, memlûkler ve cariyelerin de geldiklerini haber vermektedir (Abdullah es-Safedî, 2003, s. 227). Malum olduğu üzere Kaydu söz konusu tarihlerde hayatta değildi ve Çağatay Ulusu'nun başında bu sırada İsen Buka (Esen Boğa) (1309-1319) bulunmaktaydı. Kaydu'nun uzun süre bölgedeki güçlü hâkim ve Memlûk tarafının muhatabı olarak bulunuşu muhtemeldir ki, bu kayıtları etkilemişti. Tüm bunlarla birlikte, eserini 1320'lerden sonra yazan Nuveyrî'nin aynı yerde, *“ülkelerimizin uzaklığı ve hükümdarlarımız arasındaki elçi teatisinin kesilmesi yüzünden artık onlardan [Maveraünnehr melikleri] haber gelmez oldu”* diyerek (Nuveyrî, 2004, XXVII, s. 254; Biran, 2019, s. 370) Kaydu dönemindeki nispeten daha yoğun ve sağlıklı iletişime işaret ettiği düşünülebilir. Kaynakların verdiği bazı tarihler ve isimler arasındaki uyumsuzluğa rağmen, söz konusu kayıtların varlığı Memlûklerin Maveraünnehr ve Orta Asya yönündeki ilgilerine işaret eden bir görüntü sunmaktadır.

Nuveyrî'nin dikkat çektiği elçi teatisi ve haberlerin kesilme durumu öyle anlaşılıyor ki, belli bir süre için geçerliydi. Zira 1330'lara gelindiğinde bu kez yeni bir Çağatay hanı Memlûk hâkimiyet sahasındaki müelliflerin ilgisine mazhar

---

gerçekleşmiş olabileceğine dair güçlü bir kanıt teşkil etmektedir. İlgili hususa dair başka bir açıklama ve karşı görüş için bkz. Uzun, 2021, s. 750-51, dipnot 92).

oldu. Alaaddin Tarmaşirin Han'a (1327-1335)³ ilişkin haberler kroniklere yansımakla kalmayıp, biyografisi de tabakat/teracim eserlerinde kendisine yer buldu (Safedî, 1991, s. 382-83; İbn Hacer, s. 305-6). Maverâünnehr ve Orta Asya'ya ilişkin genel ilginin yanı sıra, Tarmaşirin Han'ın Müslüman olması ve İslâm'ın, hanlık sahasında bir zemin kazanması noktasındaki tesiri muhtemeldir ki, söz konusu alakanın sebepleri arasındaydı. Nihayet Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil Ceyhun'dan Türk beldelerinin sonuna, yani Almalık ve Kayalık'a (bkz. Kutlu, 2020, s. 105-128) kadar olan sahanın hâkiminin Sultan Alaaddin Muhammed b. Tarmaşirin olduğunu bildirir. Bununla birlikte, onun Mısır sultanıyla dostluk ilişkilerinin olduğunu ve geçit törenlerinde (*mevkib*) el-Melikü'l-Mansur Kalavun'un alametlerini (sancaklarını) başının üzerinde taşıdığını ifade etmektedir (Ebü'l-Fedâil, 1973, s. 63-4, 90). el-Cezerî'nin aynı sürece ilişkin söylemleri Ebü'l-Fedâil'inkilerle uyumlu olmakla beraber, onun kayıtları biraz daha detaylıdır. el-Cezerî, *Tarmaşirin Han'ın Mısır sultanıyla yazıştığını, ikisi arasında elçilerin ve mektupların gidip geldiğini, hatta Mısır ve Şam'dan kim onların ülkesine giderse Sultan (en-Nâsır Muhammed) dolayısıyla ona çok saygı gösterdiklerini* kaydeder (el-Cezerî, 1998, s. 851-2). Bir başka yerde ise benzer ifadelerle bir de sancak meselesini ekler ve Tarmaşirin'in tüm sancakları arasında (onun babasının) en-Nâsır Muhammed'in sancaklarının da [Tarmaşirin'in] başının üzerinde taşındığını ve söylendiğine göre bunların Mısır sultanının sancakları olduğunu bildirir (el-Cezerî, 1998, s. 922-3). Dolayısıyla, vaktiyle bahsi geçen Sultan Kalavun'un sancakları bir kez daha söz konusu edilmiştir. Bununla birlikte, diplomatik usul ve yöntemlere ilişkin eserinde el-Ömerî'nin de Tarmaşirin Han'la yapılan yazışmalara bir göndermede bulunması taraflar arasındaki münasebetler bakımından özellikle önemli görünüyor. Bu bağlamda müellif, Tarmaşirin Han'la yapılan yazışmaların *İran sahibiyle* [İlhanlı Hanı] yapılanlarla aynı biçimde olduğunu kaydetmekte (el-Ömerî, 1988, s. 70-1), dolayısıyla örnekleri mevcut değilse de mektupların ve mektuplaşmaların varlığı ve doğruluğuna işaret etmektedir.

Çeşitli tarihlerdeki kayıtlarda bahsi geçen sancaklarla alakalı olarak burada birkaç hususa dikkat çekmek yararlı olabilir. Her zaman detaylı olarak kaydedilmemişse de kaynaklarda geçen sultanların sancaklarının “baş üzerinde taşındığı” ifadesini gerçek anlamda sancakların sürekli olarak hanların başları üzerinde veya beraberlerinde taşındığı ya da Blochet'in anladığı gibi (Blochet'ten alıntılanan Biran, 2021, s. 371, dipnot 16; Ebü'l-Fedâil, 1982, s. 368, (Blochet'in giriş yazısı), dipnot 1), yani en-Nâsır'ın adının işlenmiş olduğu bir parça ipek kumaşın Han'ın baş çevresine sarılması şeklinde kavrayıp yorumlamamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bunun yerine, zaten Ebü'l-Fedâil'in de kaydettiği (Ebü'l-Fedâil, 1973, s. 90) üzere, söz konusu ifade Memlûk sultanı ve (Altın Orda

³ Tarmaşirin Han'ın hâkimiyet süreci ve Müslüman olması ile alakalı olarak bkz. Kafalı, 2005, s. 135-137; Alan, 2016, s. 86-94; Biran, 2002a, s. 742-752.

örneği göz önünde bulundurulursa) muhtemeldir ki Kahire'deki halifenin sancaklarının geçit törenlerinde, alaylarda (mevkîb) ve kabullerde bulundurulmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla yukarıda da kısmen değinildiği üzere, bu sancakların varlığı ve izharını taraflar arasındaki dostça münasebetlerin alameti ve bunun protokol düzeyinde temsili olarak anlamak ve kavramak daha isabetli bir yaklaşım gibi görünüyor.

Her ne kadar bir yazışma veya elçi teatisine ilişkin malumat vermiyorsa da İbn Battûta'nın Tarmaşirin Han ile bizzat görüşmesi ve buna ilişkin kayıtları, ele aldığımız bağlamda, önem arz etmektedir. 1333 yılında görüştüğü Han'ı oldukça adaletli ve sevilen bir figür olarak tasvir eden seyyah, onun ayrıca civar ülkelerin (Çin, Hint, Irak, Uzbek) hükümdarlarınca saygı gösterilen büyük ve önemli bir şahsiyet olduğunu kaydeder. Bununla birlikte, İbn Battûta, Han'ın huzuruna çıkarıldığı gün yaptıkları görüşmede onun evvela “*Mekke, Medine, Kudüs, el-Halil, Dimaşk ve Mısır, el-Melikü'n-Nâsır, Irakeyn ve buraların hükümdarları ve Acem beldeleri*” hakkında sorular sorduğuna dikkat çeker (İbn Battûta, 1987, s. 378). Müslüman bir lider olarak adı geçen şehirleri merak etmesi anlaşılır olan Tarmaşirin Han'ın, civar bölgelere ve buraların liderlerine ilişkin son durumu, adı geçen bu yerleri veya yakın bölgelerini bizzat gezen İbn Battûta'dan öğrenmeye çalışması da oldukça makuldür. Bununla birlikte, Han'ın el-Melikü'n-Nâsır'ı ismen zikrederek sorması bölgedeki diğer liderlere nazaran taraflar arasındaki daha ileri bir yakınlığa gönderme yapıyor olmalıdır. Nihayet Tarmaşirin Han, henüz ülkesine dönmeden önce İbn Battûta'dan hususi bir istekte de bulunur. İbn Battûta'nın da şahit olduğu, cemaatle kılınan bir namaz sırasında yaşananları örnek gösteren Han, ülkesine döndüğünde, kendisinin âlimler ve ilim sahiplerine karşı ne kadar tevazu gösterdiği ve alçakgönüllü bir şekilde davrandığını anlatmasını özellikle ister (İbn Battûta, 1987, s. 379).

Tarmaşirin Han'ın ölümünden (1335) sonra, Çağatay Hanlığı, Karşî (Nahşep) merkez olmak üzere Maverâünnehr bölgesi ve Almalık merkez olmak üzere de İli havzası bölgesi şeklinde iki kısma ayrıldı ve müteakiben Maverâünnehr'de güç “ulus emîrleri” denilen yerel beylerin eline geçti (Alan, 2016, s. 90). Bu aynı zamanda tedricen ancak kesin bir parçalanma anlamına geliyordu. Esasen 1320'lerden sonra değişen Memlûk – İlhanlı münasebetlerinin genel görüntüsü Memlûklerin Altın Orda ile ilişkilerinde köklü bir değişime sebep olmuştu. Aynı değişimin Memlûklerin Çağataylılarla kurdukları münasebetlere de tesir ettiği anlaşılıyor. Ne var ki, 1335 yılı Çağatay Hanlığı açısından olduğu gibi İlhanlılar için de oldukça önemli bir tarihi ve her iki devlet açısından bir sona işaret ediyordu. Dolayısıyla Çağatay Hanlığı'nın bu durumu tabii olarak Memlûk Devleti ile yeni bir takım ilişkiler tesis etme ya da iletişim kurma ihtimalini de ortadan kaldırmış oldu. Gerek İran gerekse Maverâünnehr ise çok uzun olmayan bir süre sonra yeni bir liderin yükselişine şahitlik edecekti. Hâkimiyeti bu bölgelerle sınırlı kalmayacak bu yeni lider Timur'du ve onun gerek Memlûklerle

gerekse bölgedeki diğer güçlerle kuracağı ilişkiler oldukça farklı yeni bir sürecin başlangıcı olacaktı (Memlûk – Timurlu münasebetlerinin bütününe odaklanan bir çalışma için bkz. Kanat, 2022).

Yukarıda Memlûklerin Kaydu ve Çağataylılar ile kurduğu münasebet ve iletişimin kaynaklara yansıyan kayıtları ortaya konuldu. Bununla birlikte, söz konusu kayıtların yalnızca ortaya konulmanın ötesinde ilgili dönemin konjonktüründe zeminlenmiş bir bağlam içerisinde değerlendirilmesi onları daha anlamlı hale getirecektir. Bu noktada Memlûk – Altın Orda münasebetlerinin genel mahiyeti Memlûklerin Çağataylılarla kurduğu ilişkiler açısından da bir model teşkil etmektedir ki, yukarıda değinildiği üzere, söz konusu münasebetler zaten Altın Orda ile kurulan ilişkilerle belli ölçüde irtibatlıdır. Memlûklerin Altın Orda ile kurduğu münasebetlerin eyleme dönüşen bir ortaklığa varmamış olması, daha önce ortaya konulduğu üzere bir başarısızlık veya akamet değildir (Uzun, 2002, 41-5). Diplomatik ilişkilerde, bir ihtimalin gündeme getirilmesi veya gündemde tutulması bunun mutlaka eyleme dönüştürülmek istendiği anlamına gelmeyebilir. Bilakis ortaya konulan bu söylemin yarattığı caydırıcı gücün kendisinden istifade etmek, dolayısıyla da istenilen noktada bir baskı oluşturmak temel amaç olabilir ki, Memlûk – Altın Orda münasebetleri bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Memlûklerin Kaydu ve Çağatay hanları ile kurdukları münasebetler de benzer bir caydırıcı güç bağlamı içerisinde değerlendirilebilir. Tabii olarak Memlûklerin Altın Orda ile kurduğu siyasi ve ticari münasebetlere nazaran Kaydu ve Çağataylılarla kurulan ilişkilerin boyut ve etkisi daha sınırlı ve dar kapsamlıdır.

Tarihi kayıtlar, yukarıda görüldüğü üzere, Memlûklerin (Kaydu'nun üst hâkimiyeti dâhil olmak üzere) Çağataylılar ile bir takım ilişkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, söz konusu ilişkilerin eylemsel karşılığı, bir başka deyişle fiilî bir netice üretip üretmediği önemlidir. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki, Memlûklerin Çağataylılar ile ilişkileri ortak bir eyleme dönüşmemiştir, ancak kurulan irtibat ve bir ittifaka dair ortaya konulan söylemin kendisi her iki tarafın (Memlûkler ve Çağataylılar) lehine fırsatlar sunmuştur. Öyle ki, yukarıda işaret edilen 1269 yılındaki kurultaydan kısa süre sonra, Barak Han Horasan'a girmiş ve burada hak iddia ederek işgale kalkışmıştı. Ancak Abaka'nın bizzat ordusunun başında karşı harekâta geçmesinin üzerine taraflar 1270 yılında Herat yakınlarında karşılaştı ve savaştılar (Reşîdüddin, 2013, s. 99-108; Spuler, 2011, s. 81; Biran, 2002b, s. 202). Kazanan Abaka Han'dı, ancak İlhanlıların doğu sınırlarındaki Çağatay tehdidi ve bununla birlikte kuzeydeki Altın Orda tehlikesi Abaka Han'ın dikkatini bütünüyle batıya vermesine engel oluyordu. Nihayet yakın zamanda Sultan Baybars'ın Antakya'yı fethi (1268) ve sonrasında bölgedeki Haçlıları baskılamaya dönük faaliyetleri (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 307-24, 347, 348; Runciman, 2008, s. 281-86; Özbek, 2018, s. 45-62; Kanat, 2000, s. 94) karşısında İlhanlıların kayda değer bir etkinliği olamadı.

Ermeni müverrih Hayton bu süreçte yaşananları doğrudan Memlûklerin Tatarlarla (*Moğollarla*) yaptığı antlaşmaya bağlar. Şöyle der:

Bu sırada Mısır Sultanı büyük bir kurnazlık yaparak deniz yolundan bazı elçilerini Kumanya ve Rusya’da bulunan Tatarlara gönderdi ve onlarla anlaşmaya vardı. Buna göre Abaka Han Sultana doğru ilerlediğinde kuzeydeki Tatarlar onun topraklarına saldıracaklar, böylelikle de Sultanın toprakları tehlikeden uzak kalacaktı. Karşılık olarak da Sultan, onların topraklarının saldırıya uğraması durumunda Abaka Han’a saldıracaktı. Bu anlaşma ve ittifak sayesinde Sultan, Hıristiyanlara saldırdı ve onların topraklarını ve kalelerini herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın kolaylıkla ele geçirmeye muktedir oldu. Neticede Hıristiyanlar,..., Antakya kenti ile daha başka kaleleri ve Suriye’de ellerinde tuttukları toprakları kaybettiler (Korykoslu Hayton, 2023, s. 160-61).

Hayton’un, kullandığı genelleyici (*Tatarlar/Moğollar*) ifade, Çağataylılarla kurulan irtibatlarla beraber düşünüldüğünde, Altın Orda’yla birlikte Çağataylıların da Memlûklerin müttefikleri olarak anlaşılmasını mümkün kılacak esnekliği sağlıyor. Tüm bunlarla beraber, Memlûk düşmanlığı, karşı bir cephe olarak Frenkler ile İlhanlıları yakınlaştırmış, hatta müşterek harekâtlar için bir takım girişimlerde bulunulmuştu. Bu bağlamda Abaka Han evvela, yeni haçlı seferleri hayalleri kuran Fransa kralı IX. Louis’ye, daha sonra ise 1271 yılında Akka’ya ulaşan İngiliz veliahd prensi (I.) Edward’a yardım sözleri vermiş idiye de her iki teşebbüs de neticesiz kalacaktı (Runciman, 2008, s. 282, 86; Amitai-Preiss, 1995, s. 98-9). Dolayısıyla doğudaki Çağatay ve kuzeydeki Altın Orda baskısının Memlûk çıkarları lehinde etkili neticeler ürettiği anlaşılmaktadır.

Ayn Câlût’taki Moğol yenilgisine rağmen, Memlûk İlhanlı mücadelesi sonraki on yıllar boyunca da devam etmiş ve bunun yansımaları olan muhtelif savaşlar gerçekleşmişti. Bu savaşların genelinde Memlûk üstünlüğü söz konusuydu ancak, 1299 yılına gelindiğinde Gazan Han büyük bir orduyla Suriye’ye hareket etti. el-Melikü’n-Nâsır Muhammed’in karşı harekate geçmesiyle taraflar Hama ile Humus arasındaki Vâdî el-Hazindâr’da karşı karşıya geldiler. Ancak bu kez üstün gelen taraf İlhanlılar oldu ve ilerleyişine devam eden Moğol ordusu Ocak 1300’de Dımaşk’a girdi (Reşîdüddin, 2013, s. 277-83; Uyar, 2012, s. 1-8). İlhanlılar yaklaşık yüz gün boyunca Suriye’de geçici bir hâkimiyet tesis edeceklerdi, ancak Dımaşk’a gelişinden kısa süre sonra ve henüz Dımaşk Kalesi’ni ele geçirmeden, Gazan Han ani bir kararla 5 Şubat’ta şehirden ayrılarak geri döndü (Reşîdüddin, 2013, s. 281-2; İbnü’d-Devâdârî, 1960, s. 31-7; Nuveyrî, 2004, XXXI, s. 248-50). Uzatmalı bir rekabetin ardından gelen zafere rağmen, Gazan Han’ın geri dönmesi veya dönmek durumunda kalması dikkat çekicidir. Reşîdüddin’e göre Han’ın bu ani dönüşü havaların ısınmasıyla ilgiliydi (Reşîdüddin, 2013, s. 281), ne var ki, Ermeni müverrih

Hayton'un aynı husustaki beyanı daha gerçekçi bir görüntü sunar. Onun kaydına göre, “*Gazan Han’a, akrabası Kaydu’nun (Baido/Baidu) İran’a saldırdığı ve ona (Gazan Han’a) büyük zarar verdiğine ilişkin haberler geldi, bunun üzerine, onun daha fazla zarar vermesini engellemek için Gazan Han kendi [halkının] yanına dönmeyi düşündü*” (Hayton, 1906, s. 196; He’tum, 2021, s. 72; Baido/Baidu ismiyle ilgili farklı (*Baltu*) bir okuma için bkz. Korykoslu Hayton, 2023, s. 205). Devamında Hayton, gerekli ayarlamaları yaptıktan sonra Gazan Han’ın geri döndüğünü ifade eder. Han bu süreçte her ne kadar ülkenin doğusuna geri dönmemiş, (ihtimal ki, Altın Orda tehdidini de göz önüne bulundurup) Merağa ve Tebriz de zaman geçirmek suretiyle farklı bir politika takip etmişse de aynı yılın (1300) Eylül’ünde yeniden Suriye’ye gitmek üzere harekete geçişinden (Reşîdüddin, 2013, s. 283) anlaşıldığı kadarıyla bu zorunlu bir ayrılık olmuştu. Ne var ki, bu süreçte Suriye’de yaşananlar bölgenin yeniden Memlûk hâkimiyetine girmesiyle neticelenecek ve Gazan Han’ın ikinci girişimi de neticeye ulaşmadan akim kalacaktı (Reşîdüddin, 2013, s. 283 vd.; Özgüdenli, 2009, s. 150-3; Sağlam, 2017, s. 96-103, 108-10). Dolayısıyla öyle anlaşılıyor ki, doğudaki Kaydu (ve bununla birlikte, Altın Orda) tehdidi bir kez daha Memlûkler lehine ve onların ezeli düşmanları İlhanlılar aleyhine bir neticenin oluşmasında ciddi katkı sağladı (Biran, 2021, s. 369-70; Jackson, 2023).

1320’li yıllarda Memlûk ve İlhanlı ilişkilerinin farklı bir yöne evrilmesinden kısa süre önce dahi, Memlûk, Altın Orda ve Çağataylıların tesis ettiği ilişkiler ve bunlara dair oluşturulan gündem ve söylemin İran üzerindeki etkilerine ilişkin bazı kayıtlar ele aldığımız konu açısından iyi bir örnek sunmaktadır. 716 (1316/1317) yılına ilişkin kayıtlarında Kâşânî, söz konusu yılda Maverâünnehrli bir şahsın yüce huzura geldiğini ve bir hususu arz ettiğini bildirmektedir. Devamını onun ifadelerinden okursak:

‘üç padişah hazırlanıp senin [Olcaytu Han] ülkeneye karşı harekete geçme hususunda birbirleriyle anlaşıp ahitleştiler. [Bunlar] Çağatay Uhusu’ndan İsen Buka ve Kebek ile Cuci Uhusu’ndan Özbek’tir ve O [Özbek] Mısırlı Nâsır ile üç cihetten, yani doğu, batı ve kuzeyden gelerek İran ülkesini Olcaytu Sultan’ın tasarrufundan almak ve birbirleri arasında üçe bölerek paylaşmak hususunda anlaşmış ve karar kılmışlar’. Onun şakirdi diz çöküp şöyle dedi: ‘bu adam yalan söylüyor ve buraya casusluğa geldi’. Padişah ise [ona] şöyle sordu: “bu üçü buraya ne zaman hareket edecekler”. [Cevaben] ‘bu yıl kış mevsiminin başında’ dedi.

Bu konuşmalardan sonra Olcaytu Han haberlerin doğruluğunu soruşturana kadar bahsi geçen Maverâünnehrli kişinin Tebriz zindanına atılmasını emretmiş ve adam hapsedilmişti (Kâşânî, 1391, s. 212).

Memlûkler, tüm ilişki ve söylemlerine rağmen, ne Altın Orda ne de Çağataylılarla müşterek bir harekâta bulunamadı veya daha güçlü ihtimalle

bulunmadı. Söz konusu devletlerin coğrafi konumları ve İlhanlıların bölgedeki etkinliği ve gücü düşünüldüğünde bu oldukça zordu, ancak daha da önemlisi Memlûklerin doğu politikası böyle bir girişimi gerekli kılmıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, doğudan bir tehlike gelmesini engellemek ve ilgili yöndeki Memlûk çıkarlarını garanti altına almak Memlûkler açısından kâfiydi. Bunu sağlamanın en etkili yollarından birisi ise zaten İlhanlılarla düşman olan diğer devletlerle bir takım ilişkiler tesis etmektir ki, Altın Orda ve Çağataylılarla kurulan münasebetler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kâşânî'nin yukarıdaki kaydı ise takip edilen söz konusu politikanın her üç devletin lehindeki tesirini ortaya koyması bakımından anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Esasen Memlûklerin Altın Orda'nın yanı sıra Çağataylılarla bir takım münasebetler kurmak ve bunlardan neşet eden söylemin coğrafyada yayılmasını sağlamak suretiyle, yani kurulan ilişkilerin kendisinden ziyade bu yönde oluşturulan algının bizzat kendisinden istifade etmeye dönük bir politika takip ettikleri anlaşılmaktadır. Kâşânî'nin kaydı ise bu amacın başarılı neticeler verdiğinin kanıtı olarak okunabilir. Aynı şekilde, İlhanlıların Memlûkleri yenmeyi başardıkları Vâdî el-Hazindâr Savaşı'nın ardından, Gazan Han'ın Suriye seferinin tam ortasında bölgeden ayrılmaya mecbur olmasını ve ülkesinin üç tarafındaki düşmanlara neredeyse eşit sayılabilecek bir mesafede konumlanmak durumunda kalmasını Memlûk, Altın Orda ve Çağataylıların İlhanlılar üzerinde kurmak istedikleri baskının başarılı neticeleri arasında addetmek mümkün görünüyor. Dolayısıyla Memlûklerin Çağataylılarla kurdukları diplomatik ilişkilerin pratik anlamda neticeler ürettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

İlhanlı Devleti'nin kuruluşunun ve İlhanlıların takip ettiği politikaların XIII. yüzyılın ikinci yarısındaki devletlerarası siyaset üzerinde önemli tesirleri oldu. Sultan Baybars'ın iktidarıyla birlikte Memlûkler Deşt-i Kıpçak ve Orta Asya'daki siyasi unsurlarla ilişkiler tesis etmek ve bunları geliştirmek noktasında önemli girişimlerde bulundular. Temelde İlhanlı karşıtlığına dayanan bu politikalar taraflar açısından müşterek faydaları amaçlıyordu. Memlûklerin söz konusu bu girişimleri, ekonomik, stratejik ve sosyo-dinî etkenler dolayısıyla daha çok Altın Orda devletine dönüktü. Bununla birlikte, İlhanlılarla gergin münasebetleri ve onlar üzerinde baskı oluşturabilecek coğrafi yakınlıkları Çağataylıların da Memlûkler açısından yararlı ve stratejik bir partner olma ihtimalini doğurmuştu.

İşaret edilen ihtimalden istifade etmek öyle anlaşılıyor ki, Sultan Baybars'ın temel hedefleri arasındaydı. Memlûklerin, Kaydu ve dolayısıyla da Çağataylılarla ilişkilerinin Sultan Baybars zamanında başladığını ifade etmek için, sınırlı da olsa yeterli veri var gibi görünüyor. Sonraki bazı Memlûk sultanlarının dönemlerine ilişkin kayıtlar ise Memlûklerin Çağataylılara ilgisi ve onlarla kurdukları ilişkileri açıkça ortaya koymaktadır. Tabii, başta coğrafi uzaklık olmakla beraber söz

konusu ilişkileri zorlaştıran ve sınırlayan faktörler de mevcuttu. Bununla birlikte, kayıtlarda zikredilmesine rağmen, Memlûklerin, tıpkı Altın Orda ile münasebetlerine benzer şekilde, Çağataylılar ile kurdukları ilişkilerin temelinde müşterek harekât veya seferlerden ziyade ortak düşmana karşı bir söylem birliğine varmak ve bu sayede onun üzerinde bir baskı oluşturarak tahakküm kurmak olduğu anlaşılıyor. Nihayet neticeleri denetlendiğinde bu politikanın başarılı sonuçlar ürettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla İlhanlı sınırlarını çevreleyen devletler olarak Memlûkler, Altın Orda ve Çağataylıların diplomatik temas ve ilişkileri, bu ilişkilerden beklentilerine uygun şekilde bir takım neticeler üretmiştir. Tarihi kayıtların ortaya koyduğu üzere, söz konusu üç devletin münasebetlerine ilişkin söylemin yaygınlığı İlhanlıların tüm gücünü bu devletlerden biri üzerine yoğunlaştırmasını engellemiş, dolayısıyla da söz konusu üç devlet kendi adına bu münasebetlerden mümkün olan faydayı elde edebilmiştir.

Bilindiği üzere Memlûk – İlhanlı ilişkileri 1320'lerden sonra yeni bir sürece girmiş ve Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed İlhanlı karşıtı ve Altın Orda yanlısı geleneksel Memlûk politikasından uzaklaşarak bir denge siyaseti takip etmeye başlamıştı. Bu değişikliğe rağmen, en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı Tarmaşirin Han'la ilgili kayıtlar ve Han'ın Sultan'a ilişkin alakası taraflar arasındaki ilişkinin düzeyine göndermelerde bulunması bakımından anlamlıdır. Tüm bunlarla birlikte, kaynakların bazı Çağatay hanlarının Memlûk sultanlarına (ve muhtemelen Kahire'deki Abbâsî halifesine) ait sancakları beraberlerinde buldurmalarına ilişkin kayıtları özellikle dikkate değerdir. Bu sancakların varlığı ve bunlara ilişkin kayıtların kaynaklardaki yansımaları Memlûk – Çağataylı ilişkilerine işaret etmekle beraber, Çağataylıların, Memlûklerle irtibatlarının temsiline ve bu temsilin izharına gösterdikleri öneme işaret etmesi bakımından manalı görünmektedir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

Etik ve Bilimsel İlkeler Sorumluluk Beyanı

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

KAYNAKÇA

- Abdullah es-Safedî. (2003). *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-Memlûk*, tah. Ömer Abdüsselam Tedmurî. el-Mektebetü't-Asriyye.
- Alan, H. (2016). Çağatay Hanlığı. Hayrunnisa Alan – İlyas Kemaloğlu (Ed.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları* içinde (s. 68-97). Ötüken.
- Alican, M. (2016). *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*. Timaş.
- Amitai-Preiss, R. (1995). *Mongols and Mamluks: the Mamluk-Ilkhanid War 1260–1281*. Cambridge University Press.
- Baybars el-Mansûrî. (1998). *Zubdetü'l-fikre fi tarîhi'l-hicre*. tah., Donald S. Richards. Das Arabische Buch.
- Biran, M. (2002a). The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan (1331-34). *Journal of the American Oriental Society*, 122/4, ss. 742-752.
- Biran, M. (2002b). The Battle of Herat (1270): A case of inter-Mongol warfare. Nicola Di Cosmo (Ed.), *Warfare in Inner Asia* içinde, (s. 175–220). Brill.
- Biran, M. (2019). The Mamluks and Mongol Central Asia. Reuven Amitai – Stephan Conermann (Ed.), *The Mamluk Sultanate from the perspective of regional and world history* içinde, (s. 367-389). Bonn University Press.
- Broadbridge, A. F. (2008). *Kingship and ideology in the Islamic and Mongol Worlds*. Cambridge University.
- Cüveynî. (2013). *Tarih-i cihan gûşa*. (Mürsel Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Ebü'l-Fedâil. (1973). *Ägypten und Syrien Zwischen 1317 und 1341 in der chronik des Mufaddal Ibn Abî al-Fadâ'il, (en-Nehcü's-Sedîd ve Dürriü'l-Ferîd fi mâ ba'd tarîhi İbni'l-Âmîd, havâdisu'l-fetre beyne sene 717-741 hicriyye)*. Samira Kortantamer (Ed.), Klaus Schwarz Verlag.
- Ebü'l-Fedâil. (1982, 1985). *en-Nehcü's-sedîd ve dürriü'l-ferîd fi mâ ba'd tarîhi İbni'l-Âmîd*, (E. Blochet neşr. ve Fran. çev.), [I. Kısım, *Patrologie Orientale*, C. 12, Turnhout 1982, içinde], s. 65-208 (407-550); [III. Kısım, neşr. ve Fran. çev. E. Blochet, *Patrologie Orientale*, C. 20, Turnhout 1985, içinde], s. 1-267 (512-776).
- el-Cezerî. (1998). *Havâdisü'z-zaman ve enbâ'uhû ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâ'ihî*. C. II, neşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî. el-Mektebetü't-Asriyye
- el-Ömerî (1988). *et-Ta'rîf bi-Mustelehi's-Şerîf*. tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Ömerî. (2010). *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr*. C. III, neşr., Kamil Selman el-Cubûrî. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hayton. (1906). La Flor des estoires. *Recueil des historiens des croisades, documents Arméniens*, C. II, (s. 111-253).
- He'tum (2021). *The history of the Tartars: flower of the histories of the East*, trans. Robert Bedrosian. Sophe. n.
- Herevî. (1383). *Tarih-nâme-i Herat*. neşr., Gulâm Rızâ Tabâtabâi Mecc. İntişârât-ı Esâtîr.
- İbn Abdüzzâhir. (1976). *er-Ravzu'z-Zâhir fi Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, tah., Abdülaziz el-Huveytir. (y.y.).

- İbn Battûta. (1987). *Rihletu İbn Battûta, Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*. neşr., Muhammed Abdulmun'im el-Aryân. Dâru İhyâi'l-Ulûm.
- İbn Hacer. (1997). *ed-durerü'l-kâmîne fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*. C. I, neşr., Abdülvâris Muhammed Ali. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Kesîr. (2015). *el-bidâye ve'n-nihâye*. C. XV, tah., Komisyon. Dâru İbn Kesîr.
- İbn Vâsıl. (1884). *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, [Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды, ed., V. Tiesenhausen, C. I, Petersburg 1884, içinde], s. 70-75.
- İbnü'd-Devâdârî. (1960). *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-gurer*, C. IX, neşr., Hans R. Roemer. Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- İbnü'l-Furât. (1939, 1942). *Tarihu İbnü'l-Furât*, C. VIII, neşr., Konstantin Zureyk – Necla İzzeddin; C. VII, neşr., Konstantin Zureyk. el-Matbaa el-Amrikaniyye.
- Jackson, P. (2023). Chaghatayid dynasty. *Encyclopedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/chaghatayid-dynasty>, 13.03.2023, sa. 20: 23.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Berikan.
- Kanat, C. (2000). Memlûkler ve Çukurova. *Efsaneden tarihe tarihten bugüne Adana: köprü başı*, (M. Sabri Koz - Erman Artun, haz.), (s. 93-107). Yapı Kredi.
- Kanat, C. (2001). Baybars zamanında Memlûk-İlhanlı münasebetleri (1260-1277). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 16, s. 31-45.
- Kanat, C. (2022). *Ortadoğu'da hâkimiyet mücadelesi, Memlûk – Timurlu münasebetleri 1382-1447*. Türk Tarih Kurumu.
- Kâşânî. (1391). *Tarih-i Olcaytu*. neşr., Mehîn Hamblî. Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi.
- Khelejani, A. H. (2013). *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin siyasi ve sosyal ilişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korykoslu Hayton. (2023). *Doğu ülkeleri tarihinin altın çağı*. (Altay Tayfun Özcan, haz. ve çev). Kronik.
- Kutlu, M. (2020). Kayalık: Bir Karluk Yabgu devleti başkenti. *Anasay*, S. 11, s. 105-128.
- Makrîzî. (1936). *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. C. I, tah., Muhammed Mustafa Ziyâde. Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye.
- Morgan, D. (2001). *The Mongols*. Blackwell.
- Nuveyri. (2004). *Nihaytü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. C. XXVII, XXXI, (Necip Mustafa Fevâz - Hikmet Kaşlı Fevâz tah.). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Özbek, S. (2002). Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin akışımı değiştiren bir meydan savaşı: Ayn Calud. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca (Ed.). (s. 127-133). Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbek, S. (2018). *Moğolları durduran Türk Sultan Baybars*. Berikan.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Moğol İnanında gelenek ve değişim, Gazan Han ve reformları (1295-1304)*. Kaknüs.
- Remzî, M. M. (2002). *Telfiku'l-Ahbâr ve Telgihu'l-Â'sâr fî Vakâi' Kazan ve Bulgâr ve Mulûki't-Tatar*. C. I. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Reşîdüddin. (2013). *Câmiu't-tevârih (İlhanlılar kısmı)*. (İsmail Aka – Mehmet Ersan – Ahmad Hesamipour Khelejani, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı seferleri tarihi*. C. III, (Fikret Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Safedî. (1991). *Kitabu'l-vâfi bi'l-vefeyât*. C. X, neşr., Stefan Wild – Ulrich Haarmann. Dâru Sadr.
- Sağlam, A. (2017). *Suriye'de hâkimiyet mücadelesi, İlhanlılar – Memlûkler (1298-1304)*. Çamlıca.
- Sağlam, A. (2018). Memlûk-İlhanlı diplomatik ilişkileri. *Belleten*, 82/293, s. 83-157.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları*. (Cemal Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Uyar, M. (2012). İlhanlı-Memlûk mücadelesinde bir kırılma noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı. *International Congress of Asian and North African Studies, (10-15 Eylül 2007 Ankara)*, (s. 1-8). Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Uzun, K. (2021). Başlangıcından Sultan En-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatına kadar Memlûk – Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI/2, s. 735-765.
- Uzun, K. (2022). Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü cülûsundan sonra Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkileri. *Tarih Dergisi*, S. 77, s. 15-52.
- Vassâf. (1346). *Tahrîr-i tarihi vassâf*. nşr., Abdulmuhammed Âyetî. Bünyad-ı Ferheng-i İran.
- Yûnînî. (1955). *Zeylu mirâti'z-zaman*. C. II, neşr., Dairetu'l-Maâri'fî'l-Osmaniye. Dairetu'l-Maâri'fî'l-Osmaniye.